

7. De bibliotheek in de tuin

Feministische intellectuelen en hun genre: van marge naar middelpunt¹

Maaïke Meijer

Dit betoog, over feministische intellectuelen en het genre dat zij beoefenen, komt voort uit twee verschillende belangstellingen. De eerste belangstelling is die voor de merkwaardige relaties tussen *gender* en genre.² Vrouwelijke schrijvers beoefenden in de geschiedenis vaak andere literaire genres dan mannen, en als ze dezelfde genres beoefenen geven ze daar toch weer een andere draai aan. Dat geldt zowel voor literaire genres als voor wetenschap, essay en polemie. De tweede belangstelling is die voor de geschiedenis van feministische intellectuelen, voor hun carrières en keuzes. Ik beschouw mezelf als een intellectueel. Wat mij bezighoudt is het klassieke dilemma waarvoor feministische intellectuelen zich ook heden ten dage gesteld zien: onder welke voorwaarden kunnen wij denken én effect sorteren? Ik ben van mening dat feministische intellectuelen zich niet te zeer moeten terugtrekken in hun – onze – eigen media. Wij moeten ons ook frontaal mengen in de cruciale openbare debatten. Het vroeg-feministische zelfbeeld van de buitenstaander spreekt me steeds minder aan. Dat zelfbeeld is soms ongetwijfeld realistisch: er is nog altijd sprake van uitsluiting van vrouwen uit de openbare meningsvorming en cultuur. Het polemisch-gekozen buitenstaanderschap was in de jaren zeventig ook zeker uitdagend en stimulerend tot actie. Toch kan het een val zijn. Het kan een manier zijn om jezelf te marginaliseren en de autoriteit tot spreken te ontnemen. De grote feministische opgave lijkt mij nu om ons op te stellen als *insiders*: als leden van het centrum, die echter ook de marge kennen. Als immigranten in een cultuur die wij beheersen, maar niet geheel delen. We moeten de veroverde posities gebruiken om in de openbaarheid en in de wetenschap, voor nieuwe publieken, onze kennis en inzichten in te zetten. Tegelijk moet er een creatieve

distantie blijven tot die openbaarheid. De tijd om het buitenstaanderschap als absolute en enig-mogelijke positie te cultiveren lijkt mij in elk geval voorbij.

Wat ik U hier niet ga bieden is een handleiding tot de weg naar de top der niet-feministische openbaarheid. Wat ik U wel ga bieden is een reflectie op het zelfbeeld dat wij van onszelf als feministische intellectuelen kunnen hebben. Is de feministische intellectueel een nieuw fenomeen? Heeft zij een geschiedenis? Hoe zette zij de bestaande genres en intellectuele discoursen naar haar hand? Is er een geschiedenis te schrijven van haar geschriften, en wat zouden we daarvan voor ons eigen denken en schrijven kunnen opsteken?

Denkende harten

Laten we eerst, voor alle duidelijkheid, afspreken wat een intellectueel is. Een intellectueel kan een academicus of -ca zijn, maar dat hoeft niet. Hij/zij kan een vakwetenschapper zijn, maar dan één, die van veel meer op de hoogte is dan alleen van zijn/haar specialisme. Zij/hij is een generalist, zonder oppervlakkig te zijn. Het is iemand die nadenkt, schrijft en spreekt over de wereld, de dingen des levens die iedereen aangaan en die kunnen liggen op het terrein van politiek, cultuur, economie, het sociale leven. De intellectueel is iemand die verbanden ziet en voelt, tussen privé en openbaar, tussen groot en klein, tussen het materiële leven van mensen en hun bewustzijn, tussen persoonlijk en politiek. Het is iemand die zeker niet wereldvreemd is: hij/zij weet wat mensen bezighoudt, kijkt om zich heen, leest kranten en boeken, ziet films en luistert naar de hartslag van zijn/haar tijd. Een intellectueel heeft een grote symboolgevoeligheid. Zij benoemt verschijnselen als symptomatisch voor de tijd, en daardoor vormt zij de manier waarop wij naar de wereld kijken: zie Susan Sontag in de jaren zestig over het fenomeen 'camp' of lees Smelik en Braidotti heden ten dage over het fenomeen 'gender-bending'.³ Zij slaat alarm waar andere mensen nog slapen: zie Menno ter Braak in de jaren dertig over het naderend fascisme, of Donna Haraway's hedendaags-visionaire 'Cyborg Manifesto' over de implicaties van de mondiale technologisering.⁴ De intellectueel is als het ware

een groot oog en een groot oor. Het is iemand die goed schrijft en goed spreekt, die zich laat horen in 'het openbare debat'. Het is ook weer geen journalist. Journalisten berichten over anderen, de intellectueel bericht in essentie over zichzelf, maar dat 'zelf' is een collectief orgaan, een exponent van een meer dan alleen maar subjectieve sensibilliteit. Met een variatie op de titel van het boek van Etty Hillesum, *Het denkende hart van de barak*, zou je de intellectuelen de *denkende harten* van de samenleving kunnen noemen. Zij zijn niet in de eerste plaats overdragers van kennis en informatie, maar formuleerders van argumenten, overwegingen, twijfel, nieuwe gedachten, visies. Zij stellen de fundamentele problemen van hun tijd aan de orde. Hun favoriete genre is het essay, waarin zowel ruimte is voor betoog als voor humor, voor persoonlijke ervaringen als voor historische uitweidingen, voor zowel fictie als voor feiten.

Deze visie op intellectuelen is een vrij gangbare, en zij geldt zowel voor mannen als voor vrouwen. Naar verhouding weten we echter over mannelijke intellectuelen erg veel, over vrouwelijke intellectuelen erg weinig. Vandaar dat mijn aandacht hier uitgaat naar vrouwelijke intellectuelen, in het bijzonder feministische.

De vraag is of de feministische intellectueel zich op een andere wijze in de openbaarheid beweegt dan haar mannelijke broers. Heeft zij het over andere onderwerpen? Vaak wel. Heeft zij een ander zelfbeeld? Soms. Denkt zij anders? Dat is nog de vraag. Schrijft zij anders? Ja, zegt Elaine Showalter: zij schrijft anders. Zij heeft namelijk een probleem. Ze wordt verscheurd tussen twee discoursen: dat van het mannelijk intellect en het feminiene gevoel, dat van het betoog en literatuur, het argument en de emotie. Het schrijven van de feministische intellectueel zou een verscheurd, gespleten schrijven zijn.

Showalter betoogde dit alweer zes jaar geleden, tijdens een Utrechts vrouwenstudiescongres, in een lezing onder de titel 'Miranda and Cassandra: The Discourse of the Feminist Intellectual'.⁵ Ik herinner mij die lezing heel goed, omdat ik me zo bewust was van de symboolwaarde van de gelegenheid: jonge feministische intellectuelen, luisterend naar de Grote Showalter – ontegenzeggelijk een *role-model*, die sprak over het discours

van de feministische intellectueel. Showalter, ons voorbeeld, sprak over zichzelf en haar voorbeelden. Het was een aan alle kanten intense oefening in zelfreflexiviteit. Ik zal eerst kritisch op Showalters betoog ingaan. Het 'thinking back through our mothers' behoeft immers niet kritiekloos bewonderend te zijn. Daarna wordt de oefening in zelfreflexiviteit nog intenser, want Showalter heeft haar lezing uit 1986 (gepubliceerd in 1987) recentelijk in herschreven vorm gepubliceerd, worstelend met haar eerdere beweringen. Mijns inziens slaagt ze er ook in die herschrijving niet in, zich werkelijk los te maken uit het eenmaal opgeroepen negatieve zelfbeeld. Maar daarover later.

'Womanifesto'

Showalter voerde in haar eerste lezing, 'Miranda and Cassandra: The Discourse of the Feminist Intellectual' (1987) twee negentiende-eeuwse feministes ten tonele: Florence Nightingale en Margaret Fuller. Zij schreven allebei een omvangrijk werk: dat van Nightingale dateert van 1851 en heet *Suggestions for Thoughts to Searchers after Religious Truth*, een opus in drie delen. Het is een vlammend feministisch tractaat, met daarin ingevoegd een roman, *Cassandra*. *Cassandra* illustreert het tractaat: het gaat over hoe een begaafde vrouw met al haar vurige aspiraties door de maatschappij wordt verstikt en te gronde gaat. De Cassandra-figuur, zei Showalter, was voor Nightingale het symbool van de feministische intellectueel. Cassandra is immers de profetes die de waarheid ziet, maar die door niemand wordt gehoord en ondergaat in waanzin.

Het werk van Margaret Fuller heet *Woman in the Nineteenth century* (1845), eveneens een vlammend tractaat, met ook daarin ingevoegd een soort roman met als hoofdfiguur *Miranda*. Het Miranda-personage is ontleend aan Shakespeare's Miranda – uit *The Tempest* – die opgroeit in de mannenwereld van Prospero's magische eiland. Miranda is Fullers symbool van de vrouwelijke intellectueel, en bovendien een volledig autobiografisch alter ego voor Fuller zelf: zij wordt opgevoed tot geleerdheid door haar veel te strenge vader, die haar behandelt als een jongen. Miranda/Fuller mag alleen leven in haar vaders rijk: de bibliotheek met boeken met zware sombere gordijnen, 'the repres-

sive veils of intellect'. Zij kreeg, nog steeds volgens Showalter, teveel van het goede: vader had geen notie van de verbeelding of het gevoel (Fuller mocht geen romans lezen) en Miranda/Fuller voelt zich steeds moederlozer en verstoken van de meer emotionele, aardse, fysieke kanten van het leven. Zij beschrijft de scheuring in haar psyche in ruimtelijke termen, als de tegenstelling tussen vaders bibliotheek en moeders tuin. De tuin was de sfeer waarnaar zij altijd verlangde, en waar ze zich eigenlijk het meest thuis voelde. Showalter noemt dan de bibliotheek en de tuin de

'paradigmatic spaces, associated with masculine and feminine traditions in American women's writing from the 19th century up to Alice Walker.' (p. 23)

Bij Alice Walker denken we uiteraard aan *In Search of our Mother's Gardens*, waarin Walker haar moeders tuin bezingt als een plek van schoonheid, warmte en creativiteit.

Waar het nu om gaat is dat Showalter in die twee geschriften, van Nightingale en Fuller, het schrijfprobleem van de feministische intellectueel belichaamd ziet. Het zijn alletwee werken van een onduidelijk genre: afwisselend betoog, autobiografie, analyse, verhaal. Beide werken werden – door mannelijke lezers – bekritiseerd als incoherent, onsamenhangend, vol uitweidingen en genre-onvast. Je zou het 'net zo goed van voor naar achter, als van achter naar voor kunnen lezen', aldus Brownson, (p. 19) een van de contemporaine mannelijke lezers van *Woman in the Nineteenth Century*. Showalter verwijst die twee werken van Nightingale en Fuller gelukkig niet naar de vuilnisbak van de literatuur- en geestesgeschiedenis, maar plaatst ze in een traditie: ze benoemt het genre als 'feministische polemieken', als 'womanifesto'. Mary Wollstonecraft heeft dat genre met haar *Vindication of the Rights of Women* (1792) gegrondvest: ook dat werk is deels argumentatie, deels autobiografie, deels analyse, deels gepassioneerde aanspreking van de lezer. Ikzelf denk onmiddellijk aan andere werken uit dat genre: Adrienne Rich's *Of Woman Born*, Christa Wolfs *Kassandra: Voraussetzungen einer Erzählung*, Virginia Woolfs *Three Guineas* en *A Room of One's Own*, Donna Haraway's 'Cyborg Manifesto'. De Nederlandse politiek-feministische 'roman' *Hilda van Suylenburg* uit

1898 is misschien eveneens tot het genre te rekenen: ook zowel roman als betoog, waarin het kan gebeuren dat twee vrouwen door de stad lopen en elkaar met getallen en percentages tot twee cijfers achter de komma om de oren slaan, omdat ze elkaar aan het trakteren zijn op een verhandeling betreffende de vrouwenarbeid. Ondertussen adoreert het jonge weesmeisje Hilda van Suylenburg de oudere dokter Corona van Oven, die haar inwijdt in de vrouwenstrijd, wat de verbondenheid tussen vrouwen beter uitdrukt dan welk betoog dan ook. Het inschenken van een kopje thee wordt vaak onderbroken door een bespiegeling over het huwelijk als prostitutie. Die verschillende niveaus van schrijven hebben, zo zet ik het denken van Showalter voort, allemaal een functie in dat genre: ze horen organisch bij de boodschap die moet worden afgeleverd. Vorm en inhoud zijn één. De lezer krijgt zowel de satisfactie van het verhaal als de hersenmassage van het pleidooi en het politieke manifest. Hoofd en hart worden aangesproken, omdat de inzet van de tekst een totale cultuurtransformatie is, waarbij zowel het denken als de verbeelding moeten worden gemobiliseerd.

Het merkwaardige is nu dit: eerst roept Showalter het genre in het leven waarbinnen de zogenaamde incoherenties niet langer afwijkingen zijn maar juist *functionele elementen*. Het 'womanifesto' bedient zich van verschillende registers, en zo hoort het ook volgens de wetten van dat genre. Maar vervolgens gaat Showalter zelf dat genre weer voorstellen als een probleem. Het genre belichaamt volgens Showalter namelijk het dilemma van de feministische intellectueel. Dat dilemma is de verscheurdheid tussen het mannelijke en het vrouwelijke discours: 'mannelijk' zouden dan zijn het betoog, de analyse, de strakke redenering, de polemieken en 'vrouwelijk' zouden zijn: de gepassioneerde aanspreking, de romanvorm, de autobiografie, de emotie. En dat probleem zou duidelijk gedemonstreerd zijn bij Fuller en Nightingale. Ze worstelden almaar met hun werk omdat ze de mannelijke (het betoog) en vrouwelijke (de roman, de autobiografie, de dialoog) componenten niet met elkaar in harmonie konden brengen. Die strijd tussen de twee discourses is volgens Showalter een klassiek probleem van de feministische auteur, en ook een blijvend probleem. Immers:

ook Olive Schreiner (*Woman and Labor*), Dorothy Dinnerstein (*The Mermaid and the Minotaur*), Joanna Russ (*How to Suppress Women's Writing*) Judith Fetterley (*Provisions*) en Jane Gallop (*Reading Lacan*): ze worstelen er allemaal mee. Moderne feministische literatuurwetenschapsters als Fetterley en Gallop zouden moeite hebben zich te voegen in de 'mannelijke' polemiek, in het 'strong reading', zoals Harold Bloom het vertoon van autoritaire zekerheid en de rituele verbale agressie van auteurs en critici ten opzichte van voorgangers noemt. Zij zijn eerder op zoek naar empathische leeswijzen, naar 'weak' reading (Miller 1985). Tot zover Showalter.

Schuivende 'gender'-ladingen

Graag had ik in 1986 mijn intellectuele zelfbeeld willen toetsen aan het beeld van de vrouwelijke intellectueel dat Showalter ons voortoverde. Maar wat is dat voor beeld? De verscheurde, schizofrene vrouwelijke intellectueel, worstelend met het grote werk dat onder haar handen mislukt, sprak en spreekt mij niet erg aan. Het geval wil dat ik dat probleem in het geheel niet heb. In mijn boek *De lust tot lezen* (1988) heb ik in mijn schrijven de passie en de emotie in het betoog trachten te houden. Denkend over feministische leestheorie heb ik ook geprobeerd de erotiek en de politiek van het lezen, het 'weak' en 'strong reading', het empathische, meegaande lezen en het zich verzettende, ideologie-kritische lezen te laten samengaan, in plaats van ze uit elkaar te trekken. Er is een alternatief voor het gortdroog, ongesitueerd, abstract-rationeel wetenschappelijk schrijven: het is bevochten, het is ons voorgedaan door generaties feministische intellectuelen, van Mary Wollstonecraft tot Adrienne Rich. Ik geloof dat er helemaal geen probleem is. Sterker nog: Showalter *schept* een probleem.

U herinnert zich dat we net hebben afgesproken wat een intellectueel is. En was het verbinden van het grote en het kleine, privé en openbaar, fictie en betoog, niet juist precies wat een intellectueel doet? Is de intellectueel niet het denkend hart? Zou er dan geen reden zijn om Nightingale en Fuller heel anders te presenteren: niet als verscheurde vrouwen, maar als voorloopters van het intellectuele discours zelf? Als baanbreeksters die

het intellectuele genre van het gepassioneerde betoog juist grondvestten en als een van de eersten vormgaven? Als je de zaken zo bekijkt hadden Wollstonecraft, Nightingale en Fuller als intellectuelen geen probleem: ze hadden een oplossing.

Natuurlijk ben ik niet blind voor het probleem dat Nightingale en Fuller hadden. Als vrouw hadden ze dat wel degelijk, en ze hadden er zelfs vele. Showalter geeft zelf een schrijnend beeld van hun isolement, hun wantrouwen jegens hun eigen sekse, hun distantie van zelfs de vrouwelijke intellectuelen van hun eigen tijd. Ze moesten spreken met de stem van een dominant vertoog dat ze slecht kenden, en dat was ingericht op mannelijke sprekers en (toenmalige) mannelijke waarden. Hun grootste probleem was, dat vrouwen die zich begaven in het openbare debat tegen een muur van vooroordeel liepen. De doctrine van de gescheiden sferen sloot vrouwen op in de privé-sfeer en de emoties. Nightingale en Fuller ondervonden tegenstand bij hun verovering van het redenerende betoog, de wetenschap en de openbaarheid, maar als zij de openbaarheid konden betreden zouden vele andere vrouwen hen volgen.⁶ Geen wonder dat menigeen er belang bij had hun werk voor te stellen niet als vernieuwend, maar als rommelig, chaotisch en irrelevant. Het probleem lag evenwel niet bij Nightingale en Fuller, maar bij de hen omringende wereld. Showalter verwijst het voortdurend naar Nightingale en Fuller terug, psychologiseert het, snijdt het los van zijn historische wortels en maakt er op die manier een universeel en voor alle tijden geldend probleem van de intellectuele van. Dat dat probleem niet universeel is, laat ik graag zien door u even mee te nemen naar mijn lichtend voorbeeld onder de intellectuele vrouwen: Betje Wolff.

Betje Wolff leefde in de achttiende eeuw in Nederland. Vanaf haar veertigste tot haar dood woonde en werkte zij samen met Aagje Deken. Het duo is het bekendst geworden als grondlegsters van de Nederlandse roman: beroemd zijn *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend*. Betje Wolff was echter niet alleen romancière. Zij was veelzijdiger: zij correspondeerde met 'anybody who was somebody', had alle Franse filosofen van haar tijd gelezen, schreef haar eigen 'womanifesto' – *Staat der Rechtheid*

(1765) – en voelde zich zowel met de mannelijke intellectuele traditie verbonden als met de vrouwelijke en feministische. Ze had een netwerk om zich heen van geleerde vrouwen. Geleerdheid was een optie die in de achttiende eeuw voor vrouwen openstond: er waren legio *self-made* dichtersessen, astronomen, taalkundigen, plantkundigen, historica's, vrouwelijke logici en wiskundigen, in een traditie waarin ook Anna Maria van Schuurman stond, met vele andere vrouwelijke geleerden. (Zie Schiebinger 1989, Meijer 1983, ook Boere 1992). Opmerkelijk is dat zich in het intellectuele leven van de achttiende eeuw een krachtig ideologisch tegenoffensief tegen de geleerde vrouw manifesteert. In talrijke spectatoriale geschriften wordt de geleerde vrouw voorgesteld als een savante, een onaanvaardbaar manwif, een afschrikwekkend spookbeeld. Alleen al de kracht van dat tegenoffensief bewijst dat er een aanzienlijke beweging van geleerde vrouwen was. Er moest kennelijk een gevaar worden bezworen. Wie het leven van Betje Wolff bekijkt – haar brieven (Buijnsters ed. 1987) zijn een feest om te lezen – ziet van alles, maar geen vrouw met een probleem. Integendeel. Wolff paart een gelukkig leven met Aagje Deken aan een gepassioneerd schrijverschap. Zij is geen Cassandra, de zieneres naar wie niet wordt geluisterd, en al evenmin een Miranda, de moederloze en in een mannenwereld ontheemde. Er wordt graag en veel naar haar geluisterd, en ze voelt zich verbonden met haar geestelijke moeders, die ze allemaal kent en die ze trots de 'Cieraden onzer Sex' noemt. Pikant detail is dat het 'rieten kluisje' waar haar boeken staan en waar zij dagelijks schrijft zich *in de tuin* bevindt.

Ik heb er geen bezwaar tegen dat de bibliotheek en de tuin 'paradigmatische plekken' zijn, maar dan graag niet voor mannen of vrouwen, maar voor verschillende manieren van kennisverwerving. Dat die manieren of levensgebieden als mannelijk en vrouwelijk zijn *geëtiketteerd* en vervolgens rigoureus van elkaar zijn *gescheiden* is een historisch fenomeen, geen noodzakelijke, archetypische of eeuwigdurende stand van zaken. Dat geleerdheid het etiket 'mannelijk' kreeg is gevolg van een context-gebonden betekenisgeving die in de negentiende eeuw ook tot rigide maatschappelijke werkelijkheid werd, maar die

niettemin historisch en veranderlijk is. Vooral wij, laat-twintigste-eeuwse feministen, zouden het historisch-gebonden karakter van zulke etiketten helder moeten inzien. Het begrip *gender*, dat ons als moderne feministische denkers ter beschikking staat, maakt het bovendien mogelijk te analyseren hoe de wereld geseksueerd is geraakt: hoe sekse deel uitmaakt van de betekenissen van objecten, bezigheden en waarden die op zichzelf niets met 'werkelijke' mannen en vrouwen te maken hoeven hebben. Anders gezegd: sekse als maatschappelijk ordenend principe leidt tot 'gender-lading'⁷ van al het bestaande. Zo raakt de hele werkelijkheid in tweeën gedeeld, overdekt met 'mannelijke' dan wel 'vrouwelijke' connotaties. U kunt mijn voorbeelden ongetwijfeld zelf aanvullen. Alles tussen zware motoren en het artsenberoep is in de hedendaagse niet-feministische *communis opinio* 'mannelijk' geconnoteerd, alles tussen roddels en het verpleegstersberoep wordt ervaren als 'vrouwelijk'. Zulke gender-geladen betekenisgevingen worden gevoed door maatschappelijke sekse-segregatie en seksegebonden arbeidsdeling, én zijn het produkt van blindelings binair denken. Mensen worden tot 'mannen' en 'vrouwen' doordat zij zich moeten bewegen door een gender-geladen wereld waarin meisjes niet op Harley Davidsons rijden en jongens geen verpleegster worden. Het arts/verpleegster-voorbeeld laat tegelijk zien dat de 'gender-ladingen' voortdurend schuiven.⁸ Mensen leven zich als het ware een gender-identiteit bij elkaar, door min of meer verplichte keuzes te maken uit alle gender-geladen handelingen, kleding, taal, beroepsmogelijkheden en wat de wereld verder nog te bieden heeft, en deze constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid zijn historisch variabel: er is dus altijd een contextgebonden, historische analyse nodig om gender-geladen fenomenen – zoals intellectualiteit bij uitstek is – te begrijpen.

Buikspreek

Showalter laat een dergelijke historische analyse geheel achterwege. Zij begeeft zich in haar betoog diep in het negentiende-eeuwse denken over intellectualiteit en sekse, maar a-historiseert dat en ontdoet het van zijn contextgebonden dimensies. Het is onheilspellend dat zij dat negentiende-eeuwse denken niet citeert

om er vervolgens kritisch afstand van te nemen. Zij citeert het bijna *instemmend*, en legt er zelfs nog een schepje bovenop, terwijl een moderne feminist zulk gender-geladen denken juist zou moeten presenteren als historisch probleem, om het vervolgens expliciet naast zich neer te leggen. Bij Showalter lopen negentiende-eeuws seksisme en twintigste-eeuwse reprise daarvan zonder onderscheid in elkaar over. Zo doet zij het volgende met het feit dat Fuller makkelijker sprak (zij had een sprankelende conversatie) dan schreef. Vele tijdgenoten van Fuller merkten dat op, ene dominee Hodge zei bijvoorbeeld: 'for some reason or other, she could never deliver herself in print as she did with her lips.'

Waarop Showalter commentarieert:

'The metaphor here is of an oral birth of self-delivery through the lips which suggest female sexual difference [de hint naar Luce Irigaray, 'Als onze lippen elkaar spreken' is duidelijk]. The woman is 'at home' in conversation, which both echoes the domestic mode of feminine experience, and also suggests the Mother Tongue of gossip, of female chatter and babble.'

Merk op dat zowel de intertekstuele verwijzing naar Irigaray (van wie de analogie tussen lippen en vrouwelijke seksualiteit stamt) als de generalisatie (De Vrouw is meer thuis in conversatie) als de associatie met roddel, keuvel en babbel geheel uit Showalters koker komen.

Emerson, een van Fullers mannelijke mentoren, voelde zich niet op zijn gemak bij haar humoristische en vaak persoonlijke conversatie, waarom hij ondanks zichzelf toch erg moest lachen. Hij hield, schrijft Showalter, van een andere taal:

'as he wrote in his journal in 1841, 'Give me initiative, spermatic, prophesying, man-making words'. In his discussion of Fuller's literary style, Emerson alluded to her lack of phallic power. 'Her only adequate channel was in her conversation', he wrote. 'Her pen was a non-conductor.' Fuller's conversation becomes her 'channel', associated with the vaginal canal, while the spermatic ejaculations of the pen were unavailable to her.' (24)

Zie hoe Showalter de negentiende-eeuwers (Hodge, Emerson) citeert, om het al interpreterend nog eens dunnetjes over te

doen. Mijn collega Baukje Prins noemde dit imiteren van patriarchaal vertoog eens treffend 'buikspreken'. Showalter leeft zich in in het binaire en gender-geladen denken van deze heren, imiteert om het tot in de verste uithoeken na te voelen, en... blijft erin steken.⁹

Deze woorden schrijf ik met een pen. Wat heeft deze pen, die ik dagelijks hanteer, met de produktie van 'spermatic ejaculations' te maken? Niets. Is de pen een penis? Geenszins. Dat die associaties worden gecreëerd door een ideologie die de wetenschap *voorstelt* als een mannelijk domein, en die mannelijke domeinen in oppositie brengt met 'vrouwelijke' domeinen, dat is juist het probleem waarvan we ons zo snel mogelijk moeten ontdoen, voorzover we dat al niet allang gedaan hebben. Showalter deelt in haar artikel niet de lakens maar de labels uit: zij etiketteert alles als mannelijk en vrouwelijk, nog veel sterker dan Nightingale, Fuller en hun tijdgenoten dat zelf doen. Maar de tuin, de mond, de roman, de autobiografie, de emotie, de fictie zijn evenmin vrouwelijk als de bibliotheek, de pen, het betoog, de analyse en de polemieken mannelijk zijn. Lichamen verwerven nolens-volens een sekse, maar godzijdank doen romans, emoties en bibliotheken dat niet. Het denken in gesekseerdheid van al het bestaande spreidde zich in de negentiende eeuw uit als een epidemie. Het gaat hier om een moeilijk te bestrijden ziekte, waar we van af moeten. Waar ik in elk geval van af wil.

Wie op school is geweest bij Irigaray en Cixous is het ongetwijfeld met mij oneens. Ben ik een naïeve constructivist, die zo optimistisch is te denken dat de ingesleten patriarchale denkgewoonten – binair denken, biologistisch en essentialistisch denken – in een handomdraai kunnen worden opgeheven? Weet ik dan niet dat 'mannen' en 'vrouwen' misschien theoretisch wel fantasma's zijn, maar dat intussen onze gevoelens, zelfbeelden, verlangens en zelfs lichamen ten diepste zijn gemodelleerd *in* het sekse-systeem, in zulk een mate dat er geen plaats buiten dat systeem is om erover te reflecteren? (Butler 1990) Zie ik dan niet in dat het strategisch imiteren van 'fallocratische' logica een van de manieren is om die logica te bestuderen, om er in de herhaling afstand van te nemen? Snap ik dan niet dat

'vrouw-spelen' een begin van ontsnapping biedt uit 'vrouw-zijn'? O zeker wel. Ik heb respect voor Irigaray's idee dat strategische mimesis, vrouw-spelen, de dynamiek van de fallocratie zichtbaar kan maken, en een begin van een meta-positie kan produceren. Het risico van essentialisme moet daarbij genomen worden.¹⁰ Maar Irigaray speelt hoog en gevaarlijk spel. Het beoefenen van *mimesis* vereist aandacht en grote subtiliteit. Je beweegt je langs de rand van de afgrond, en loopt altijd het risico dat je, zelf *produkt* van fallocratie, gaandeweg zo wordt bekoord dat je de inzet van het spel uit het oog verliest. De inzet is de fallocratie van binnen uit te ontmantelen, de inzet is deconstructie. Maar het gevaar is dat vrouw-zijn niet wordt tot vrouw-spelen, maar vrouw-spelen tot vrouw-zijn. Een mimende feminist lijkt op een *under-cover* agente die, vermomd als dealer, de drugshandel in gaat, altijd met het risico dat zij drugsdealer wordt, in plaats van de criminelen in te rekenen. De vergelijking is nog erg optimistisch: in ons geval is er geen politie, *er is alleen maar drugshandel*, er is slechts een visioen van politie. De 'pure' plek buiten de fallocratie bestaat niet.

De enige manier om dit spel te spelen is dus vanuit een lucide bewustzijn van de inzet ervan. De Irigaray-imitatie die Showalter ten beste geeft getuigt echter niet van luciditeit. Gaandeweg neemt zij de binaire patriarchale gender-ladingen als absoluut over, en dat denken is nu net *in strijd* met het radicale project van de schrijfsters van 'womanifesto's'.

Monsterlijk

Dat Showalter niet de enige is die struikelt tijdens deze 'dans door het mijnenveld' blijkt uit haar instemmend citeren van collega Shari Benstock. Benstock recenseerde Joanna Russ *How to Suppress Women's Writing*, in mijn ogen een geslaagd voorbeeld van het – door Wollstonecraft, Nightingale en Fuller bevochten genre 'womanifesto'. Benstock ziet in het boek van Russ echter een conflict tussen twee contradictoire impulsen bij het schrijven: 'the woman writer simultaneously desires and fears the product of her own literary urges'. Daarom is *How to Suppress Women's Writing* zo wisselend van toon: prologen,

epilogen, uit de hand gelopen noten, pleidooien, verontschuldigen, passie en redentie liggen erin door elkaar. Wanneer dat volgens de wetten van het genre ook zo hoort is er niets aan de hand, maar Benstock blijft *How To Suppress* nog steeds meten met genre-externe maten, en noemt het dus 'monsterlijk'.¹¹ Ja, wanneer je het 'womanifesto' toetst aan de genres die het juist wil overstijgen, dan is het 'monsterlijk'. Even monsterlijk als het meisje op de Harley Davidson, dat getoetst wordt aan een tuttig vrouwelijkheidsideaal. 'Monsterlijk' is een fallocentrisch woord, dat men slechts nabauwend, ironisch, voorzien van aanhalingstekens, in de mond kan nemen. Benstock vergeet de aanhalingstekens: *Howto Suppress* verschijnt bij haar weer als probleem, een onopgelost conflict, in plaats van als een werk dat stevig geworteld is in een traditie van 'womanifesto's'.

Er is een gevaar dat elk feministisch onderzoek constant bedreigt: dat je in de analyse van een probleem door het probleem geïnfecteerd raakt. Showalter raakt besmet met het probleem van het binaire en gender-geladen denken. Zij ontwikkelt een hermeneutiek voor de interpretatie van het door haarzelf ontdekte en benoemde nieuwe genre, waarin zij niet kijkt naar de wijze waarop dat de oude dichtomieën overwint, maar het uitsluitend negatief bekijkt op de sporen van botsing tussen 'patriarchal rhetoric' en 'matriarchal rhetoric'. De breuken en stiltes die Showalter vindt in de teksten van Fuller en Nightingale, en in de teksten van de feministische intellectuelen die hen volgden, blijven volgens haar 'sites of contradiction'. Voor mij is het eerder Showalter zelf, die een 'site of contradiction' is. Want is het niet vreemd dat dit essay afkomstig is van dezelfde auteur die een boek schreef onder de titel *A Literature of their Own* (!) en die feministische historiografes vaak aanspoort de 'power of naming' te grijpen, zodat zij vrouwelijke auteurs de macht kunnen geven genres te *initiëren*, in plaats van ze te volgen? In feite ontkent Showalter haar feministische intellectuelen hun instrumentele rol in het scheppen van een nieuw genre. Het stereotype dat vrouwen volgen in plaats van leiden lijkt mij hier in vol ornaat te bezichtigen.

Hoe ik erover denk zal nu duidelijk zijn. Ik ben tegen het essentialiseren van historische genderladingen: feministen dienen

metaforische 'gendering' te beschrijven als probleem, als een effect van patriarchaal denken in sekse. Ik heb ook bezwaar tegen binair denken¹² – evenals tegen binair leven.

Ik zou de bibliotheek en de tuin, het rationele betoog en de fictie, de argumentatie en de lyriek dus nimmer benoemen als mannelijk en vrouwelijk, maar als verschillende gebieden van schrijven en leven die niet gescheiden zouden moeten zijn. De intellectuelen onder u die een tuin hebben weten hoe prettig het is om een halve dag te schrijven, en dan ter ontspanning een paar onkruidjes uit te trekken. Als je na een dag computerscherm een schep in de grond steekt is dat niet alleen vruchtbaar voor de tuin, maar ook voor de geest. De tragiek van het huisvrouwenbestaan is niet dat een huisvrouw moet afwassen, maar dat zij alleen maar afwast. Een afwassende intellectueel laat intussen een zojuist gelezen artikel wat bezinken. Het contact tussen het denken enerzijds en het materiële en fysieke anderzijds is uitermate belangrijk – voor het denken! Er schijnen nog steeds mannelijke intellectuelen te bestaan die geen ei kunnen bakken: om u de waarheid te zeggen geef ik voor het denken van zulke intellectuelen ook geen cent. Dat de vader van Margaret Fuller/-Miranda geen enkel begrip had voor de meer emotionele en verbeeldende vormen van kennisverwerving maakte hem tot een eenzijdig, steriel intellectueel. *Hij* had een probleem, niet zijn dochter, die een ander, ruimer, humaner, ik wil zelfs zeggen *intellectueler* intellectueel zelfbeeld trachtte te scheppen.

Van marge naar middelpunt

Tot besluit: Showalter heeft gegeven en genomen. Zij heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan het denken over de feministische intellectueel, door de aandacht te vestigen op de traditie van het *genre* dat zij beoefent, de feministische polemieken of het 'womanifesto'. Zij heeft haar eigen bijdrage voor een deel weer tenietgedaan door dat genre vervolgens voor te stellen als blijvend problematisch. Daarmee komt zij gevaarlijk dicht in de buurt van de negentiende-eeuwse veroordelingen van het *genre*: incoherent, chaotisch, je kan het net zo goed van voor naar achter als van achter naar voor lezen. In zekere zin gaat Showalter nog verder dan de negentiende-eeuwse, door haar

veroordeling van het 'womanifesto' ook nog te ondersteunen met essentialistische en psychologische argumenten: het zou getuigen van het tijdloze conflict tussen 'mannelijk' en 'vrouwelijk' vertoog. Pas in de allerlaatste alinea's van haar artikel maakt Showalter nog een razendsnelle draai. Zij oppert dat Jane Gallops *Reading Lacan*, waarin het gebruikelijke vertoon van agressieve zekerheid achterwege blijft, een ongewoon sterk boek is juist omdat de auteur durft te twijfelen. En in de allerlaatste zin komen de 'new forms of discourse and strength' die de hedendaagse feministische intellectuelen ontwikkelen nog door de bocht – natuurlijk, maar te laat.

Ook in de herschrijving van dit essay uit 1991¹³ is de negatieve benadering niet overwonnen, hoewel de draai aan het eind al wat sterker is aangezet. De conflicten van Nightingale en Fuller worden enigszins gehistoriseerd – er is sprake van 'the social and material contexts that produced those conflicts'. Ook vernemen we van Annette Kolodny's onderzoek naar Fullers kritische interpretatie van patriarchale polemieken. Margaret Fuller trachtte een nieuwe feministische betoogtrant te ontwikkelen, gemodelleerd naar Richard Whately's *Elements of Rhetoric* (1832). Zij weigerde echter de bekende retorische trucs te volgen als het belachelijk maken van de tegenstander, misleiding, het suggestieve beroep op de emoties en gruwelijke voorbeelden. Zij wilde de instemming van haar lezers niet afdwingen, maar hen betrekken in een dialoog. Zij wenste haar lezers te respecteren in plaats van hen te manipuleren (Showalter 1991:318). Dat gaat de goede kant op, maar toch leidt Kolodny's onderzoek er niet toe dat Showalter een fundamenteel positieve, meer politieke visie ontwikkelt op de pogingen van Fuller en Nightingale een nieuw vertoog te ontwikkelen. Misschien moet Showalter haar essay nog maar eens herschrijven.

Ik stel voor om het idee van het 'womanifesto' als genre over te nemen, en het een centrale plaats te geven in het denken over feministische intellectuelen. Zo is het interessant dat genre-overschrijding hand in hand ging met gender-overschrijding. Niet alleen de sekse-conventies voldeden niet meer, ook de bestaande discursieve vormen werden te krap, te inadequaat, om de nieuwe gedachten vorm te kunnen geven.

Verder zou ik het nieuwe genre dat zo ontstond willen zien als voorbeeldig voor het intellectuele discours in het algemeen, dat zich immers moet bewegen op de grens van privé en openbaar, persoonlijk en politiek, dat verschillende registers moet inzetten om zijn werk te kunnen doen. We zouden een internationale geschiedenis kunnen schrijven van die interessante mengsels van autobiografie, fictie en traktaat, die zo'n adequaat voertuig van het denkende hart zijn. In die geschiedenis zouden figureren alle hiervoor genoemden: Mary Wollstonecraft en Betje Wolff, Florence Nightingale en Margaret Fuller, Olive Schreiner en Cécile Goekoop de Jong van Beek en Donk (schrijfster van *Hilda van Suylenburg*) Joanna Russ, Dorothy Dinnerstein, Adrienne Rich, Audre Lorde, Virginia Woolf met dat schitterende werk *Three Guineas*, Christa Wolf met de *Kassandra: Voraussetzungen einer Erzählung*, Hélène Cixous, 'Le rire de la Méduse', Donna Haraway en vele anderen. Daarbinnen zouden ongetwijfeld weer sub-genres te ontdekken zijn, zoals de feministische tendens-roman, het lyrisch essay, de intellectuele autobiografie. We zouden ons ook kunnen afvragen of ook mannen het genre beoefenden. Maar liever dan nu te gaan wijzen op John Stuart Mill en Walter Benjamin draai ik de zaken een keertje om. Meestal gaat het in de literatuurgeschiedenis zo: in het werk van mannen worden genres en tradities waargenomen en die worden beschreven. Vervolgens wordt het aan vrouwenstudies overgelaten, om bij die genres en tradities nog een paar vrouwen te zoeken, die er na veel aandringen ook bij mogen. Wij mogen dan laten zien dat Marguerite Duras wel degelijk een postmoderniste is, alleen radicaler in haar deconstructie van gender dan John Barth (Branderhorst 1990). Wij mogen komen aantonen dat er ook vrouwelijke troubadours waren, die er echter een geheel andere liefdesopvatting op nahielden dan de op afstand en ongelijkheid gebaseerde hoofse liefde (Bogin 1976). Vrouwelijke auteurs staan altijd enigszins 'scheef' in een genre, en voor feministische auteurs geldt dat a fortiori. Hier doe ik het eens andersom: ik gaf u een indruk van de geschiedenis van het 'womanifesto'. Ik laat het aan mannenstudies over om de mannelijke intellectuelen op te zoeken, die bij die traditie

passen. Dat wordt passen en meten. Laten de dominante literatuurhistorici zich ook eens tebuiten gaan aan de hermeneutiek van het Procrustes-bed.

Hiermee, u heeft het ongetwijfeld opgemerkt, heb ik de vrouwelijke intellectuelen omgetoverd, van verwarde *navolgers* van bestaande genres tot *grondlegsters* van een nieuw genre. Ik heb ze gemanoeuvreerd van Marge naar Middelpunt. Dat was ook precies de bedoeling.

LITERATUUR

- Boere, Marianne, 1992, 'Mijn weetlust kent geen perk'. Geleerde lezeressen van een achttiende-eeuwse almanak', in: *Lover* 1992/3:156-161
- Bogin, Meg 1976, *The Women Troubadours*. New York/London (Paddington Press)
- Branderhorst, Petra 1990, *Oog in oog met genderverschuiving. Een onderzoek naar genderposities in twee postmodernistische romans*. Utrecht, Doctoraalscriptie ALW/Vrouwenstudies
- Butler, Judith, 1990, *Gender Trouble*. New York/London (Routledge)
- Friedman, Susan Stanford, 1989, 'Creativity and the Childbirth Metaphor' in: Elaine Showalter (ed) *Speaking of Gender*. New York/London (Routledge): 73-100
- Gilbert, Sandra M. and Susan Gubar 1979, *The Madwoman in the Attic; The Woman Writer and the Nineteenth Century Literary Imagination*. New Haven Conn. (Yale University Press)
- Cécile Goekoop de Jong van Beek en Donk, 1898, *Hilda van Suylenburg*, Haraway, Donna, 1991
- 'Cyborg Manifesto' In: *Simians, Cyborgs, and Women*. London (Free Association Books): 149-182, Komter, Aafke, 1990, *De macht van de dubbele moraal* Amsterdam (van Gennep), Lauretis, Teresa de, 1989
- 'The Essence of the Triangle or, Taking the Risk of Essentialism Seriously' in: *Differences* 1, no 2 summer 1989: 3-37.
- Lemaire, Ria ed. 1986, *Ik zing mijn lied voor al wie met mij gaat*. Utrecht (Hes)
- Meijer, Maaïke, 1983, 'Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland' in: Mattias Duyves e.a. (red) *Onder mannen onder vrouwen* Amsterdam (SUA) 167-182
- Meijer, Maaïke, *De lust tot lezen. Nederlandse dichters en het literaire systeem*. Sara/van Gennep, Amsterdam, 1988
- Meijer, Maaïke, 'Binaire opposities en academische problemen' In: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 45 (jrg 12 no 1) 1991: 108-116
- Miller, Nancy, 'Emphasis Added. Plots and Plausibilities in Women's Fiction.' In: *Subject to Change. Reading Feminist Writing*. Columbia University Press, New York, 1988: 35-36

- Schiebinger, Londa, *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Harvard University Press, Cambridge Mass/London, 1989
- Schor, Naomi, 'This Essentialism Which is Not One: Coming to Grips with Irigaray' in: *Differences* 1 no 2, summer 1989: 38-58
- Showalter, Elaine, 'Miranda and Cassandra: The Discourse of the Feminist Intellectual' In: Maaïke Meijer and Jetty Schaap (eds) *Historiography of Women's Cultural Traditions* Dordrecht (Foris): 15-33
- Showalter, Elaine, 'Miranda and Cassandra: The Discourse of the Feminist Intellectual' In: Florence Howe (ed) *Tradition and the Talents of Women*. Urbana & Chicago (University of Illinois Press): 311-328
- Showalter, Elaine, 'Miranda's Story' In: *Sister's Choice. Tradition and Change in American Women's Writing*. Oxford (The Clarendon Press): 22-41
- Smelik, Anneke, 'Carrousel der seksen' in: Rosi Braidotti (red) *Een beeld van een vrouw. De visualisering van het vrouwelijke in een postmoderne cultuur*. Kok Agora, Kampen, 19-49
- Sontag, Susan, 'Notes on Camp' in: *A Susan Sontag Reader* introd. by Elizabeth Hardwick, Farrar, Straus, Giroux, New York, 1982 (oorspr. 1964)
- Wolff, Betje en Aagje Deken, 1987, *Briefwisseling van Betje Wolff en Aagje Deken*. Uitgeg. met inl. en aantek. door P.J. Buijnsters. 2 dln, Utrecht (Hes)

NOTEN

Ik dank Renee Hoogland en Mineke Bosch voor hun kritisch commentaar. De feilen van dit artikel blijven uiteraard geheel de mijne.

1. Dit essay begon als een lezing, gehouden op 1 februari 1989 voor de Utrechtse Studium Generale reeks *Intellectuele vrouwen*, en 25 oktober 1989 voor de Wageningse vrouwenboekhandel *Shikasta*. Een andere inspiratiebron vormde het doceren van de cursus *Zojuist verschenen* (in 1989/90, 90/91 en 91/92, bij Vrouwenstudies Letteren te Utrecht) waar de studenten leerden prikkelende essays te schrijven. Zie ook mijn column 'Schrijf!' *Lover* 18 no. (december 1991) p. 228.
2. In de vroege middeleeuwen was de epiek – het heldendicht – uitsluitend aan mannelijke dichters voorbehouden. Vrouwen dichtten en zongen de liefdesliederen en de ballades (Lemaire red. 1986). Toneelschrijvers waren bijna altijd mannen, maar het roman-schrijven was, zeker in het begin, vrouwendomein. Die toewijzing van genres had vaak praktische redenen: vrouwen konden in de zeventiende eeuw geen drama's schrijven, omdat ze de wereld waarin die drama's moesten spelen (intriges rond vorsten, de bijbelse en wereldse geschiedenis) niet kenden en geen klassieken lazen. Om romans te kunnen schrijven had je alleen maar kennis van mensen en karakters nodig. Hoe vrouwen aan bestaande genres een andere draai gaven is goed te zien wanneer je vrouwelijke detectiveschrijvers of science-fiction auteurs vergelijkt met mannelijke.
3. Susan Sontag, 'Notes on Camp' in: *A Susan Sontag Reader* [introd. by

- Elizabeth Hardwick], Farrar, Straus, Giroux, New York, 1982 (oorspr. 1964)
- Anneke Smelik, 'Carrousel der seksen' in R. Braidotti (red.) *Een beeld van een vrouw*, Kok/Agora, Kampen, 1993, p. 19-49.
4. Menno ter Braak stelde in *Het Vaderland* de ontwikkelingen in Duitsland voortdurend aan de orde en was in 1936 een van de oprichters van het antifascistische 'Comité van waakzaamheid'.
Donna Haraway, 'Cyborg Manifesto' In: *Simians, Cyborgs, and Women*, Free Association Books, London, 1991, p. 149-182
 5. Titel van het symposium was *Language, Culture and Female Future*. Showalters lezing werd gepubliceerd in de later verschenen congresbundel: Maaïke Meijer en Jetty Schaap (eds) *Historiography of womens cultural traditions*, Foris, Dordrecht, 1987, p. 15-33
 6. Niet ten onrechte zagen zij zichzelf allebei als 'geroepen', als feministische Messias (18).
 7. Het begrip 'genderlading' ontleen ik aan het programma voor een Aandachtsgebied NWO/WVEO *Gender en Zorg: identiteit, arbeid, moraal*, Utrecht, 1991, p. 6 e.v.
 8. Tegenwoordig worden meisjes wel arts en jongens wel verpleegster, maar tegelijk ondergaan die beroepen een verandering in inhoud en symbolische waarde, en tekenen zich er nieuwe sekse-differentiaties in af. Zie Komter, Aafke, *De macht van de dubbele moraal*, van Gennep, Amsterdam, 1990.
 9. Sandra Gilbert en Susan Gubar geven in hun beroemde studie *The Madwoman in the Attic* (1979) juist wel een radicaal-historiserende behandeling van de gender-geladen wijze waarop creativiteit en auteurschap in de negentiende eeuw werden ervaren en gerepresenteerd. Interessant is ook Susan Stanford Friedman, 'Creativity and the Childbirth Metaphor' (1989) die ontrafelt hoe dezelfde 'geboorte-metafoor' (voor het literaire scheppingsproces) bij mannelijke en vrouwelijke schrijvers tot tegengestelde betekenissen kan leiden.
 10. Zie het themanummer *The Essential Difference: Another Look at Essentialism* van het tijdschrift *Differences* (Vol. 1 no 2, summer 1989), met name de bijdragen van Naomi Schor 'This Essentialism Which is Not One: Coming to Grips with Irigaray' p. 38-58 en Teresa de Lauretis 'The Essence of the Triangle or, Taking the Risk of Essentialism Seriously' p. 3-37.
 11. Zij sleept er ook nog een biologische parallel bij: de angst van de vrouw om een monster ter wereld te brengen, die even groot zou zijn als de mannelijke angst voor castratie of impotentie.
 12. Zie ook mijn artikel 'Binaire opposities en academische problemen' In: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 45 (jrg 12 no 1) 1991, p. 108-116
 13. Onder dezelfde titel, 'Miranda and Cassandra: The Discourse of the Feminist Intellectual' in: Florence Howe (ed) 1991, p. 311-328. De inleiding van de versie uit 1987 (een heel geestige verhandeling over Susan Sontag als de enige 'Dark Lady' die werd toegelaten tot de kringen van de mannelijke New Yorkse intelligentsia) is hier verdwenen. Die is verhuisd

naar 'Miranda's Story', het tweede hoofdstuk van Showalters recente boek over Amerikaanse vrouwenliteratuur *Sister's Choice* (1991). Dát hoofdstuk is een interessante ontrafeling van de revisionistische lezingen van Shakespeare's *The Tempest* door vrouwelijke en/of zwarte Amerikaanse schrijvers, waarbij de Miranda-figuur opnieuw een intrigerende identificatiefiguur voor tal van vrouwelijke auteurs blijkt te zijn.